

Elektron dövlətdə “əhali” domeni

Elçin Əliyev

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
elchinaa@gmail.com

Xülasə – Tədqiqat işində milli e-məkanın arxitektura modelinin baza komponentləri identifikasiya edilir və seqmentləşdirilir, milli e-məkanda fərdi məlumatlar seqmenti (MEM FMS) modelləşdirilir, MEM FMS-in və onun menecment sistemi və e-dövlətdə “əhali” domeni identifikasiya edilir.

Açar sözlər - milli e-məkan, seqmentləşdirmə, e-məkanda marşrutlandırma sistemi, e-dövlət, e-xidmət, virtual-iDCard

I. GİRİŞ

İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı, o cümlədən İKT-nin tətbiqi səviyyəsi hər bir ölkənin intellektual potensialının, dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və demokratiyanın əsas göstəricilərindəndir. Milli elektron informasiya məkanının (e-məkanın) formalaşması və inkişaf etdirilməsi, informasiya əldə etmə hüququnun və informasiya təhlükəsizliyinin tarazlı (balanslı) təmin edilməsi – milli maraqların tərkib elementləridir.

e-Məkanın formalaşması və inkişaf etdirilməsi [1] – onun menecment sisteminin yaradılmasını, bu sistem isə e-məkanın ümumi arxitektura komponentlərinin identifikasiyasını, e-xidmət və marşrutlandırma modellərinin müəyyən olunmasını zəruri edir.

Bu tədqiqat işinin məqsədi aşağıdakılardır:

- 1) Milli e-məkanın ümumi arxitekturasının identifikasiyası və seqmentləşdirmə;
- 2) Milli e-məkanda fərdi məlumatlar seqmentinin (MEM FMS) modelləşdirilməsi;
- 3) e-Dövlətdə “əhali” domeninin identifikasiyası.

II. MİLLİ E-MƏKANIN ARXİTEKTURASININ İDENTİFİKASIYASI VƏ SEQMENTLƏŞDİRMƏ

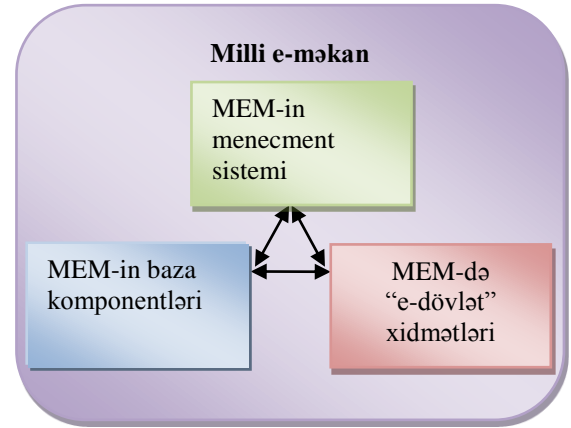
Milli e-məkan menecment üçün mürəkkəb sistemdir, obyektidir. O, müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırıla bilən müxtəlif obyektlərdən və bu obyektlər üçün müxtəlif təyinatlı proseslərdən ibarətdir:

- ayrı-ayrı qurumların və şəxslərin mülkiyyətində olan müxtəlif təyinatlı informasiya resursları;
- informasiya resurslarının formalaşması, istifadəsi və idarə edilməsi proseslərini təmin edən proqram-texniki və administrativ vasitələr;
- informasiya resursları ilə əlaqəni təmin edən telekommunikasiya və kompüter şəbəkələri;
- informasiya resursları daxilində və arasında uzlaşdırmanı təmin edən identifikasiya vasitələri;
- informasiya resurslarının reyestri və e-məkanda məlumat axtarışının marşrutlandırma sistemi;
- informasiya təhlükəsizliyini idarə etmə vasitələri;
- informasiya xidmətləri və s.

Müasir menecment standartları [2], [3] menecmentin obyektinə prosesli və sistemli yanaşmanı tələb edir. Bu səbəbdən milli e-məkana strukturlaşdırma və dekompozisiya – “parçala və hökm et” (“divide et impera”) prinsipinin tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilir. Məlumdur ki, mürəkkəb obyektin tərkibinə daxil olan obyektlər müəyyən oxşar xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif tərkiblərdə qruplaşdırılır. Məsələn, milli e-məkanın tərkibinə müxtəlif prizmalardan nəzər yetirək (şəkil 1):

A. *Funksionallıq xüsusiyyətlərinə görə obyektlər qrupları:*

- e-məkanın baza komponentləri (nə idarə olunur?)
- e-məkanın menecment sistemi (necə idarə olunur?)
- e-məkanda tətbiqi prosedurlar sistemi (hansı xidmətlər yaranır?)

Şəkil 1. Milli e-məkanın ümumi arxitekturası

B. *Mülkiyyət və ya məkan xüsusiyyətlərinə görə obyektlər qrupları:*

- dövlət orqanlarının informasiya sistemləri – onların mülkiyyətində olan informasiya resursları, proqram-texniki, şəbəkə və idarəetmə vasitələri, informasiya xidmətləri və s. (bundan sonra – İS);
- özəl müəssisələrin informasiya sistemləri;
- ictimai təşkilatların informasiya sistemləri;
- ayrı-ayrı şəxslərin informasiya resursları və s.

C. *Təyinat sahəsi xüsusiyyətlərinə görə obyektlər qrupları:*

- elm, təhsil və mədəniyyət;
- maliyyə və iqtisadiyyat;
- səhiyyə və ekologiya;
- rabitə və nəqliyyat;
- sənaye, tikinti və aqrar təsərrüfat;
- hüquq-mühafizə və hərbi və s.

D. *Zaman xüsusiyyətlərinə görə obyektlər qrupları:*

- aktual informasiya sistemləri;
- arxiv informasiya sistemləri.

E. Status xüsusiyyətlərinə görə obyektlər qrupları:

- fərdi və lokal sistemlər;
- korporativ informasiya sistemləri;
- idarələrarası informasiya sistemləri;
- milli informasiya sistemləri;
- regional informasiya sistemləri;
- beynəlxalq informasiya sistemləri.

F. Daxilolma növünə, mühafizə və ya hüquqi rejimi xüsusiyyətlərinə görə obyektlər qrupları:

- açıq informasiya sistemləri;
- qapalı informasiya sistemləri.

III. MEM FMS-İN MODELƏŞDİRİLMƏSİ

A. MEM FMS-in mahiyyəti.

Hər hansı informasiya resursu müəyyən məqsədlə, aidiyyəti qurum və ya şəxs tərəfindən formalaşdırılır, istifadə olunur, mühafizə edilir. Mühafizə rejiminə görə dövlət sirri və konfidensial olan informasiya resursları əsasən həmin qurumların fəaliyyətinə aid olur, informasiya təhlükəsizliyinə olan təhdidlər məhz həmin qurumların fəaliyyət maraqlarına qarşı yönəlmiş olur. Lakin fərdi məlumatlar bu baxımdan istisna təşkil edir. Müvafiq qurumlar tərəfindən toplanılan fərdi məlumatların mühafizə rejiminə olan təhdidlər həmçinin bu məlumatların subyektlərinin konstitusion hüquqlarına və azadlıqlarına, o cümlədən şəxsi hayatının toxunulmazlığına qarşı yönəlmiş olur. Bundan başqa, həmin subyektlər fərdi məlumatların təhlükəsizliyinin idarə olunmasında iştirak imkanından praktiki olaraq məhrum vəziyyətdə olurlar.

1) *MEM FMS-in modelləşdirilməsi bu problemlərin^[4] aradan qaldırılmasına zəmin yaradır. FMS:*

- fərdi məlumatların toplanılması, işlənməsi və mühafizəsi proseslərinə bu məlumatın subyektinin nəzarət hüquqlarının təminatını mümkün edir;
- fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında qanunvericiliyə müvafiq olaraq və vahid elmi-texniki konsepsiya əsasında formalaşdırılır, istifadə olunur və inkişaf etdirilir.

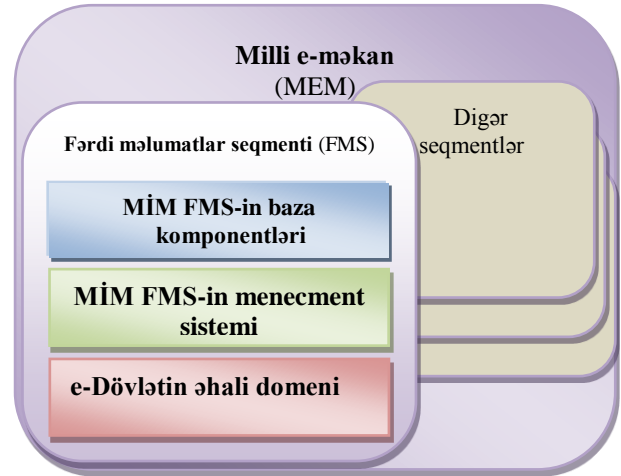
2) *Bu seqmentin digər vacib vəzifələri:*

- fərdi məlumatların paylanmış ayrı-ayrı informasiya sistemlərində eyni subyekt barədə məlumatların fərdi identifikasiya nömrəsi (FİN), qeydiyyat rekvizitləri və digər identifikasiya vasitələri ilə uzlaşdırılması;
- bu sistemlərin təminat vasitələrində informasiya texnologiyaları və təhlükəsizlik standartlarının tətbiqi;

- fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin dayanıqlı və mühafizəli qaydada qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsinin təminatı.

B. MEM FMS-in arxitekturə və funksionallıq sxemləri.

MEM FMS-in arxitekturəsi (şəkil 2) – MEM-in arxitekturəsinin fərdi məlumatlarla bağlı olan obyektləri üzrə inikasdır (altçoxluğudur).

Şəkil 2. MEM FMS-in ümumi arxitekturəsi

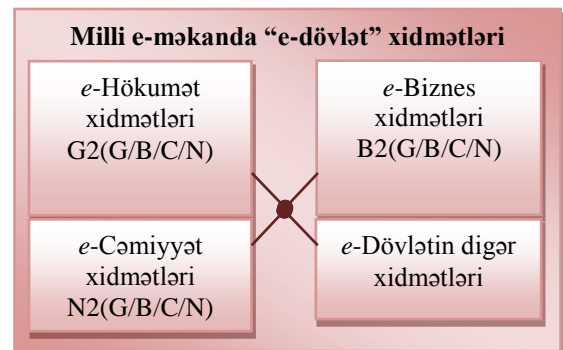
1) *MEM FMS-in baza komponentləri:*

- fərdi məlumatların paylanmış MB-ları;
- FMS-ə aid proqram-texniki təminat mühiti;
- FMS-ə aid kompüter şəbəkələri;
- FMS-də identifikasiya vasitələri.

2) *MEM FMS-in menecment sisteminin tərkibi:*

- FMS-in elmi-texniki konsepsiyası;
- FMS-in hüquqi-təşkilati tənzimləmə mühiti;
- FMS-in monitoring sistemi;
- Fərdi məlumatların milli mühafizə sistemi.

IV. E-DÖVLƏTDƏ “ƏHALİ” DOMENİNİN İDENTİFİKASIYASI

Şəkil 3. Milli e-məkanda “e-dövlət” xidmətləri sisteminin tərkibi

e-Dövlətdə “əhali” domeni milli e-məkanın funksionallıq xüsusiyyətləri üzrə obyektlər qruplarından birinin – “e-məkanda tətbiqi prosedurlar sistemi” altçoxluğudur (şəkil 4).

Şəkil 4. e-Dövlətdə “əhali” domeninin tərkibi

V. NƏTİCƏ

e-Dövlətdə “əhali” domeninin identifikasiyası:

- milli e-məkanda fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş çərçivədə avtonom və bunun nəticəsində kompleks menecmentinə zəmin yaradır;
- bu sahədə pərakəndəliyin qarşısının alınmasını mümkün edir.
- fərdi məlumatların informasiya resurslarının birləşdirilməsinə hər hansı zərurəti aradan qaldırır.

ƏDƏBİYYAT

- [1] “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1998-ci il. 3 aprel, № 460-IQ, “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 1998-ci il 23 iyun, № 141.
- [2] ISO-21500 “Guidance on project management”, www.iso.org
- [3] ISO-9001 “Quality management systems – Requirements”, www.iso.org
- [4] E. A.Əliyev “İnformasiya sistemlərində fərdi məlumatların həyat tsiklinin tənzimlənməsi problemləri”, İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2013, №2(8), s. 67-76.